

Sušárna ovoce v zámeckém parku ve Veltrusech – historie, stavební vývoj, obnova

Jana TICHÁ

ABSTRAKT: Článek shrnuje výsledky výzkumu historie sušárny ovoce v areálu zámku Veltrusy v kontextu významu ovocnářské produkce panství a popisuje stavební vývoj dodnes zachované, mezi areály šlechtických sídel ojedinělé budovy. Základem výzkumu byla analýza a vyhodnocení archivních materiálů, především stavebních plánů z první poloviny 19. století (většinou od architekta J. P. Jöndla), doplněná o poznatky z archeologického výzkumu, sondážního průzkumu konstrukcí a průběžných průzkumů prováděných v průběhu obnovy stavby, a komparace s analogiemi dodnes zachovaných či obnovených sušáren ovoce na našem území. Cílem výzkumu bylo co nejpresnější stanovení stavebního vývoje stavby, resp. její podoby v různých obdobích, a následně stanovení výsledků její obnovy, tedy finální podoby. Tento příspěvek tak shrnuje a syntetizuje veškeré dnes dostupné poznání o sušárně ovoce ve Veltrusech do uceleného příběhu o záměru, plánech, výstavbě a přestavbě dodnes zachované stavby a významu její obnovy.

KLÍČOVÁ SLOVA: sušárna ovoce; zámek Veltrusy; panství Veltrusy; ovocnářství; stavební plány; J. P. Jöndl

Fruit dryer in the chateau park in Veltrusy

ABSTRACT: The article summarizes the results of research into the history of the fruit drying facility on the Veltrusy Chateau complex within the context of the importance of the estate's fruit production and describes the construction development of the still-preserved building. The research was based on an analysis and evaluation of archival materials, especially building plans from the first half of the 19th century (mostly by architect J. P. Jöndl), supplemented by findings from archaeological research, a survey of structures, and ongoing surveys conducted during renovation, as well as a comparison with analogies of still preserved or restored fruit-drying facilities in the Czech Republic. The aim of the research was the most accurate determination of building development of the structure, resp. its appearance at different times, and a subsequent determination of the results of its renovation, i.e. its final form. The article thus summarizes and synthesizes all currently available knowledge on the fruit drying facility in Veltrusy into a comprehensive story about the intention, plans, construction, and reconstruction of the still-preserved building, and the importance of its restoration.

KEYWORDS: fruit drying facility; Veltrusy Chateau; Veltrusy estate; fruit growing; building plans; J. P. Jöndl

Asi kilometr a půl severně od zámku ve Veltrusech, v exponované poloze při křižovatce hlavních komunikací zámeckého parku, stojí sušárna ovoce (obr. 1). Nevelký a neokázalý objekt hrál významnou roli v hospodářství panství, jehož součástí byla produkce (sušeného) ovoce a obchod s ním.

Ovocnářskou tradici Veltrus ukončily politické změny v polovině 20. století a sušárna zůstala bez využití a napospas vandalismu i povodním. Až obnova připravovaná od roku 2009 a dokončená v prosinci 2020 dala polorozpadlé sušárně šanci na nový život.

Tento příspěvek je vedlejším produktem snahy o co nejpodrobnější ujasnění si vývoje stavby a její podoby v průběhu času, které primárně sloužilo jako podklad pro rozhodování během obnovy. Popisuje historii vzniku a stavební vývoj budovy, který doplňuje o nezbytné minimum kontextu. Opírá se při tom o dříve

zpracované archivní rešerše, především Petry Načeradské,¹ ale i dalších autorů,² jež byly pořízovány jako podklady k širší přípravě revitalizace památkového areálu; jen malá část z jejich poznatků však byla zveřejněna³ a sušárně se publikační výstupy dosud vyhýbaly úplně.

V kontextu zámeckých areálů je přitom sušárna ovoce ve Veltrusech ojedinělá – existenci žádné další dosud stojící a podobně zachovalé sušárny ovoce v areálu šlechtického sídla se autorce nepodařilo zjistit a ani tématu zpracování ovoce ve vrchnostenském hospodářství obecně nevěnovali dosud badatelé velkou pozornost.

Stručné shrnutí dějin zámeckého areálu Ostrov

O vznik a založení zámku a parku u obce Veltrusy se zasloužil především Václav Antonín Chotek (1680–1754), který na konci 17. stole-

■ Poznámky

1 Není-li uvedeno jinak, zpracovala rešerše z citovaných archivních pramenů, včetně překladu z němčiny, Petra Načeradská. Tyto nepublikované zprávy jsou uloženy u správy SZ Veltrusy a na NPÚ, GnŘ.

2 Především trojice autorů Pavel Zahradník – Martin Stránský – Marta Stránská. Viz jejich rešerši *Doplňk – okrasný statek a chronologie vývoje, Archivní rešerše pro rehabilitaci zámku Veltrusy*, 2004, s. 30–50, nepublikovaná zpráva, uloženo: NPÚ, GnŘ, která byla podkladem pro sepsání celé kapitoly *Stručné shrnutí dějin zámeckého areálu Ostrov*, je však použita i dále.

3 Např. Petra Načeradská, *Pavilon Marie Terezie ve Veltrusech, Průzkumy památek* 2013, roč. 20, č. 1, s. 145–176.

1

2a

2b

Obr. 1. Letecká mapa areálu zámku Veltrusy s vyznačením polohy zámku (1) a sušárny ovoce (2), dostupné: <https://mapy.cz/zakladni?x=14.3336786&y=50.2821660&z=15&t=0&base=ophoto>, vyhledáno 23. 6. 2021.

Obr. 2a–b. Sušárna ovoce v areálu zámku Veltrusy před obnovou (2019) a po obnově (2021), pohled od SV. Foto: Jana Tichá, 2019, 2021.

tí zahájil přípravy na stavbu zámku na nejvyšším místě tzv. Ostrova, tvořeného dvěma koryty řeky Vltavy. Reprezentační letní sídlo, budované od prvních let 18. století, doplnil hospodářský dvůr, velkoryse založený kolem roku 1740 v západním sousedství zámku, a krajinářské úpravy celého areálu; vnitřní kompozici a jeho spojení s okolní krajinou tvořily mohutné aleje, v centru byl zemědělsky obdělávaný prostor polí lemovaný po obvodu lužními lesy a řekou.⁴

Na konci 18. století byl – po ničivé povodni, která v roce 1786 způsobila zánik východního koryta řeky – celý areál ostrova přeměněn na romanticko-klasicistní krajinářský park – ferme ornée.⁵ Jeho budování bylo v roce 1790 zahájeno výstavbou kanálu na místě původního říčního ramene a budováním hrází, několik dese-

tileť pak pokračovalo stavbou objektů v parku i v okolí zámku.⁶ Významnou stopu vtiskl areálu architekt Jan Filip Jöndl (1782–1866), který na veltruském panství působil od počátku 19. století.⁷

Za „zlatá léta“ veltruského panství je považováno rozmezí let 1824–1864, kdy byl majitelem panství Jindřich Chotek, plně se věnující správě svého majetku a dostavbě a zvelebování veltruského sídla.⁸ Od jeho smrti je pozorovatelný pozvolný úpadek panství. Od 80. let 19. století nehospodařili Chotkové ve Veltrusech ve vlastní režii, ale zdejší hospodářství, podobně jako své další dvory, pronajímali.⁹

Význam ovoce v hospodářství Ostrova

Významnou položkou v hospodaření majitelů panství Veltrusy bylo ovocnářství a majitelé panství věnovali značnou pozornost jeho rozvoji. Snad po celou dobu existence veltruského dvora se na veltruském Ostrově nacházelo několik lokalit s ovocnými stromy.¹⁰ V rodinném archivu Chotků se dochoval karton spisů z konce 18. a počátku 19. století, který obsahuje korespondenci s botaniky a opisy nabídkových listů semen a sazenic. Z konce 18. století se

■ Poznámky

4 Jan Holeček, Charakteristika památky – historie a zhodnocení, in: *Kronika Schola naturalis, projekt revitalizace zámku Veltrusy a centrum Evropské úmluvy o krajině*, Praha 2015, s. 8.

5 Ferme ornée (Ornamented farm, ozdobný statek nebo okrasný statek) je komponované území kombinující zemědělsky obdělávané plochy (včetně výsadby na pozemcích, zvířat ve stájích) s okrasnými a užitkovými plochami zahrád. Více např.: https://heald.nga.gov/mediawiki/index.php/Ferme_orn%C3%A9e/Ornamental_farm, vyhledáno 11. 1. 2021.

6 Holeček (pozn. 4), s. 8.

7 Např. Památkový katalog, <https://pamatkovykatalog.cz/zamek-veltrusy-2302782>, vyhledáno 21. 6. 2021.

8 Zahradník – Stránský – Stránská (pozn. 2).

9 V rozmezí 1883–1922 byl „dvůr Ostrov“ propachtován postupně několika nájemcům, mezi lety 1922–1929 hospodařil na dvoře velkostatek Veltrusy ve vlastní režii, po roce 1929 byl však dvůr opět pronajat cukrovaru v Úžicích, viz Zahradník – Stránský – Stránská (pozn. 2), s. 30–50.

10 Eduard Kovalda, *Dílčí historická rešerše ovocných stromů v oblasti „Ostrov“ ve Veltrusech*, Kutná Hora 2010, nepublikovaná zpráva, uloženo: NPÚ, GnŘ.

11 SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 240, karton 75.

3a

3b

4a

4b

Obr. 3a–b. Sušárna ovoce v areálu zámku Veltrusy před obnovou (2019) a po obnově (2021), pohled od JZ. Foto: Jana Tichá, 2019, 2021.

Obr. 4a–b. Sušárna ovoce v areálu zámku Veltrusy před obnovou (2019) a po obnově (2021), interiér, pohled na stěnu sušící komory. Foto: Jana Tichá, 2019, 2021.

zachovaly protokoly o prodeji ovoce, v prvé řadě jablek, hrušek a švestek.¹¹ Pravidelně probíhaly inventarizace stromů. V roce 1895 bylo na Ostrově 8 960 ovocných stromů,¹² v roce 1911 jen 5 388, nicméně podle počtu stromků ve školkách lze soudit, že se počítalo s další výsadbou zvláště jablek a švestek, třešní a hrušní.¹³ Vedle masivní produkce tohoto ovoce byla na Ostrově pěstována ještě řada dalších druhů jen v několika kusech – například jedlé kaštiny a moruš.¹⁴ Kontrolu a výnosy z ovocných dvorů si Chotkové drželi i v dobách, kdy veltruský hospodářský dvůr pronajímali. V roce 1895 bylo nájemci dvora – za řady přísných podmínek týkajících se péče o stromy – předáno do péče 2 591 jabloní, 266 hrušní, 2 409 švestek, 17 třešní, 19 ořechů, 3 kaštiny a 5 moruš.¹⁵ Nájemce byl „povinen, aby na své útraty ovocné stromy rozumně ošetřoval a před každým poškozením chránil, (...) nahraditi na své útraty ovocné stromy, které zašly buď vinou jeho vlastní ane-

bo zřízenců, a koupiti potřebné sazenice z ovocných školek... jest panu pronajímajícímu volba druhu vyhrazena a tento je zároveň oprávněn, aby na útraty zmladil, přeměnil aneb částečně stávající sady ovocné zrušil tak, aniž by v tomto pádu příslušel pachtýři jakýkoliv nárok na náhradu...“.¹⁶

Ovocnářská tradice Veltrus skončila v polovině 20. století. Podle svědectví pamětníků kotvily nákladní lodě odvázející ovoce na Vltavě při severní části areálu do roku 1952.¹⁷

Jak se s ovocem obchodovalo, jak a kam bylo vyváženo nebo jaký byl podíl ovoce na celkových výnosech panství nebo dvora, v tuto chvíli neumíme přesněji říci. Jeho vývoz odpovídal obecnějšímu trendu vyvážení sušeného ovoce do Vídně, Norimberku či Sasky, který se v Čechách objevil již v 15. století.¹⁸

Z povahy dopravy a možnosti skladování však vyplývá, že převážná část ovoce, ne-li všechno, musela být obchodována v podobě sušené. A nic nenasvědčuje tomu, že by se sušilo mimo areál. S velkou pravděpodobností tedy ovoce prošlo lískami této dodnes dochované veltruské sušárny.

Současná podoba sušárny ovoce

Do roku 2020 vstoupila sušárna jako přízemní stavba na obdélném půdorysu, se sedlovou střechou se štítem na jižní a severní

straně a mělkým, mírně asymetricky umístěným rizalitem se štítem v ose východního průčelí. Rizalit měl v úrovni přízemí obdélný, horizontálně orientovaný okenní otvor, členěný do tří shodných částí, a nad oknem značně zniče-

■ Poznámky

12 V roce 1855 bylo v zámecké zahradě 6 jabloní, 13 hrušní, 128 švestek, 1 višně, 103 slív, 17 meruněk a 26 broskvoní. Správa velkostatku měla na starosti 947 jabloní, 211 hrušní, 1 515 švestek, 256 třešní, 274 višní, 2 ořechy, 139 slív, 8 meruněk a 4 broskvoně. Nájemci dvora bylo do péče předáno přes 5 000 stromů. Více Zahradník – Stránský – Stránská (pozn. 2), s. 42.

13 Jak informuje „Seznam ovocných stromů v nepropachtovaných sadech, jakož i stromků mladých v ovocných školkách na panství veltruském“, sepsaný rovněž v prosinci 1911, další ovocné stromy si ponechal velkostatek ve své správě. Součet dospělých stromů činil 1 181 kusů, ve stromové školece pak bylo dalších 6 603 sazenic. Viz Zahradník – Stránský – Stránská (pozn. 2), s. 18.

14 Ibidem.

15 Ibidem, s. 42.

16 Ibidem, s. 31.

17 Osobní svědectví obyvatel Veltrus, reprodukoval ústně kastelán Pavel Ecler.

18 Stanislav Bouček, Richard Jeřábek (edd.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, 3. svazek, Praha 2007, s. 993–994.

Obr. 5. Tzv. Křížková Mapa Ostrova jeho excelence hraběte Chotka, 1785. Uloženo: ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace (z pozůstatosti Z. Wirtha), sign. W-D-XI/2007.

chodní stěně a relikty podlah a kanálů vytápění (obr. 4). Severní část této střední prostoty sloužila k pohybu obsluhy lísek. Prostory byla zaklenutá polem nízké plackové klenby doseďající na přízední polopířře. Přibližně ve středu každého z polí byl ve vrcholu klenby otvor o rozměrech 50 × 50 až 80 × 80 cm. V prostoru se snad vzhledem k délce chátrání a několika povodním nezachoval žádný náznak řešení podlahy.

Severní část sušárny tvořil obdélný prostor, vydělený druhotnou příčkou a zaklenutý jedním polem nízké plackové klenby. Také v tomto poli klenby byl ve vrcholu zachován otvor poněkud menších rozměrů. Ve východní obvodové zdi byl patrný relikv starší příčky, resp. otisk jejího zavázání do obvodového zdiva.

Typologie a památkové hodnoty sušárny

Zařadit veltruskou sušárnu typologicky není snadné, už s ohledem na skutečnost, že srovnávací materiál v podobě dalších, samostatně stojících vrchnostenských sušáren již neexistuje nebo není dostatečně poznán. Ve venkovském prostředí několik zděných sušáren ovoce, které poskytují srovnání, zachováno je.¹⁹ Při základním rozdělení sušáren podle množství dýmu v sušicí komoře patří veltruská sušárna mezi sušárny bezdýmné, se sušicí komorou zcela prostou kouře. Zároveň se řadí k nejvyspělejšímu typu sušáren s trojdílným půdorysem a velkými sušicími lískami zasunovanými do konstrukce sušicí komory.²⁰ Z hlediska stavebního je – na rozdíl od venkovských sušáren – architektonicky ztvárněná; ke křížovatce, resp. do otevřeného parkového prostoru se obrací kla-

5

nou (osekanou) zalamovaná římsu. Ve štítu rizalitu byl kruhový větrací otvor (obr. 2a–b). Jižní průčelí bylo v ose v úrovni přízemí prolomeno dveřním otvorem s novodobým překladem. Severní průčelí bylo v ose prolomeno okenním otvorem a asymetricky umístěným druhotným otvorem ve štítě. Západní průčelí, otočené do sadu a k obydlí sadaře, mělo v ose průčelí vstupní otvor, vpravo zazděný vstupní otvor do topeniště sušárny s novodobým překladem a vlevo od osy druhotně zvětšovaný okenní otvor (obr. 3–b).

Další otvory – zazděné vzduchové průduchy – se našly těsně nad úrovní terénu v ose severního a východního průčelí. Z vnitřní strany měly velikosti přibližně 15 × 15 cm, z vnější

strany jsou rámované mělkou horizontální obdélnou nikou.

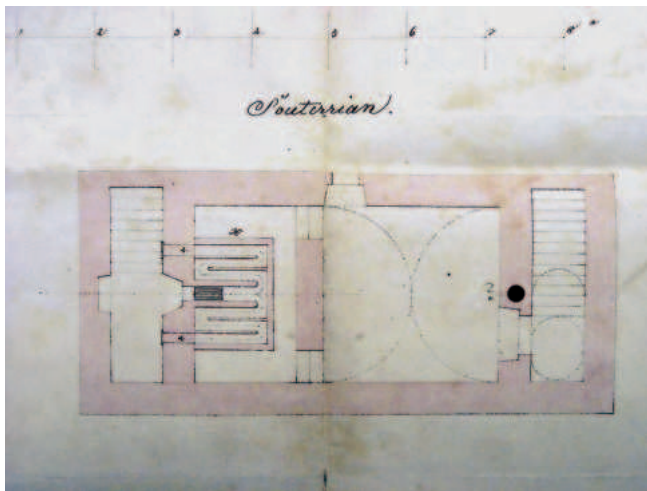
Dispozičně byl interiér sušárny rozdělen na tři samostatné části. Jižní část zaujímal topeniště, přístupné původně dveřmi v pravé ose západní fasády a zapuštěné pod úroveň terénu o 7 stupňů kamenných schodů. Podlaha topeniště byla dlážděná valouny (jak se ukázalo po odstranění naplavených vrstev), prostor byl klenutý, od středního prostoru objektu je oddělený příčkou se zachovanými topenišťovými otvory a průduchy vzduchových kanálů.

Střední, přibližně čtvercová část sušárny obsahovala původně v jižní části dřevěnou konstrukci s lískami. Dochovaly se po ní po otisky a kapsy na uložení trámů v západní, jižní a vý-

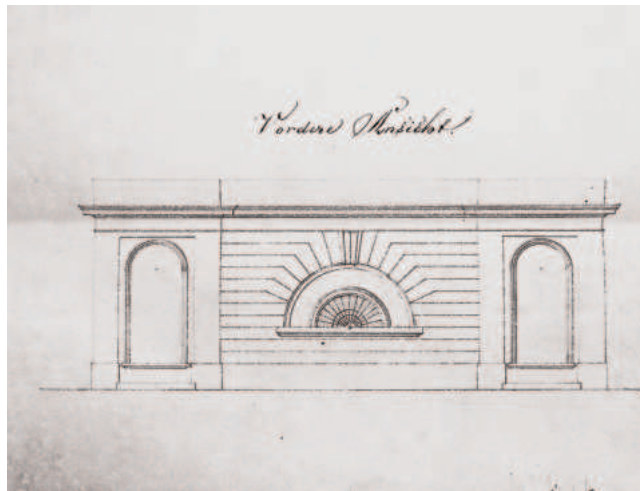
■ Poznámky

19 Vedle převažujících roubených sušáren je jen několik zděných. Asi nejznámějším příkladem je sušárna v Muzeu lidových staveb Zubrnice, viz: <https://iispp.npu.cz/katalog/#/prvek/12187103>; její původní sušicí technologie však, dle ústní informace dlouholetého ředitele Františka Ledvinky, není původní, ale jedná se o muzeální rekonstrukci. Další příklady zděných sušáren najdeme v obcích Třebíz (okr. Kladno), viz: <https://iispp.npu.cz/katalog/#/prvek/2865831>; Štídla, okr. Jičín <https://iispp.npu.cz/katalog/#/prvek/22468642>, sušárna z nepálených cihel je v obci Zlámánek, okr. Uherské Hradiště <https://iispp.npu.cz/katalog/#/prvek/12856668>. Vše vyhledáno 11. 1. 2022.

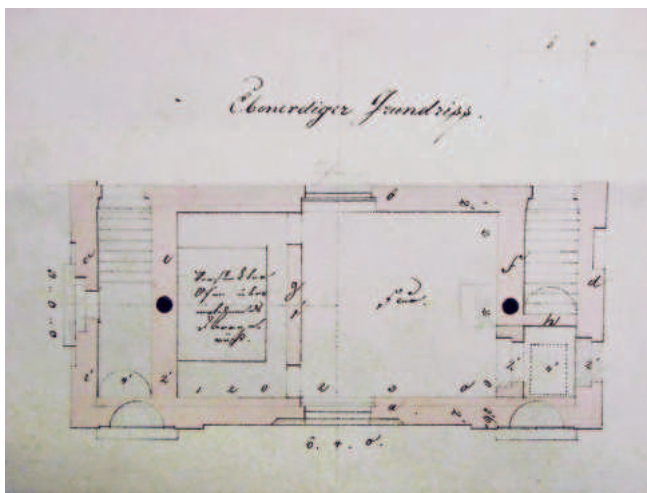
20 Bouček, Jeřábek (pozn. 18), s. 993–994.

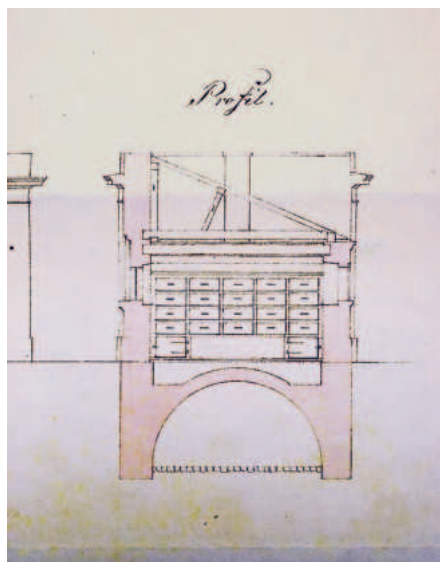
6a

6b

6c

6d

Obr. 6.a–d. Plán architekta J. P. Jöndla na přestavbu sušárny ovoce, nedatováno. SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 261, karton 86, sign. OEC XII-IIIa – 9.

sicistně řešeným východním průčelím s frontonem, u něhož je zřejmá snaha o symetrii (které není v reálu, na rozdíl od stavebního plánu, dosaženo). Nadokenní římsa odkazuje k novogotickému slohu.

Spíše než v architektuře samé nicméně spočívá hodnota sušárny v její úloze kompozičního prvku v architektonickém řešení parku; její poloha na hlavní severojižní ose areálu ji činí viditelnou z oken zámekského sálu, poloha na křížení severojižní a okružní aleje, a přitom na dohled od seskupení Egyptského pavilonu a mostu se Sfingou, od Červeného mlýna i od Holandského domu z ní zase činí těžiště severní části parku. Vedle výtvarných a estetických hledisek určuje význam a hodnotu sušárny i skutečnost, že dokládá a připomíná téměř zapomenutý segment vrchnostenského hospodaření, který doplňuje představu o spektru zemědě-

ských činností statku a přináší nevšední informace o každodennosti šlechtického podnikání. *Historie a stavební vývoj sušárny ovoce*

Sušárna ovoce na Ostrově vznikla někdy před rokem 1785. Takzvaná Mannova mapa z roku 1746 na místě dnešní sušárny žádnou stavbu nezobrazuje a není zastoupena ani v legendě míst a budov.²¹ Stejně tak sušárnu nezná ani Proškova mapa z roku 1759.²² Vojeňské mapování z roku 1782 zhruba v místech, kde sušárna stojí, zaznamenává stavbu odpovídající velikosti, ne však ve správné světové orientaci, a pro důvěryhodnost zobrazení nemluví ani zobrazení dalších staveb v severní části areálu, které jiné mapy neuvádějí.²³ Na tzv. Křížkově mapě z roku 1785 již je zaznamenána obdélná stavbička v místech a půdorysu sušárně odpovídajících (obr. 5).²⁴ Trexlerova mapa z roku 1786 sušárnu již v půdorysu značuje s popiskem „Därrhaus“.²⁵

První písemná datovatelná zmínka o sušárně je v inventáři budov z roku 1799²⁶, který uvádí její vybavení. Měla vchodové dveře se

zámkem a ještě další troje dveře do sušárny a předsíně, skleněná okna a okenice, železná

■ Poznámky

21 „Mapa Ostrova Jeho Hraběcí milosti pana Rudolfa Chotka...“, 1746, uloženo ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace, sign. W-C-59.

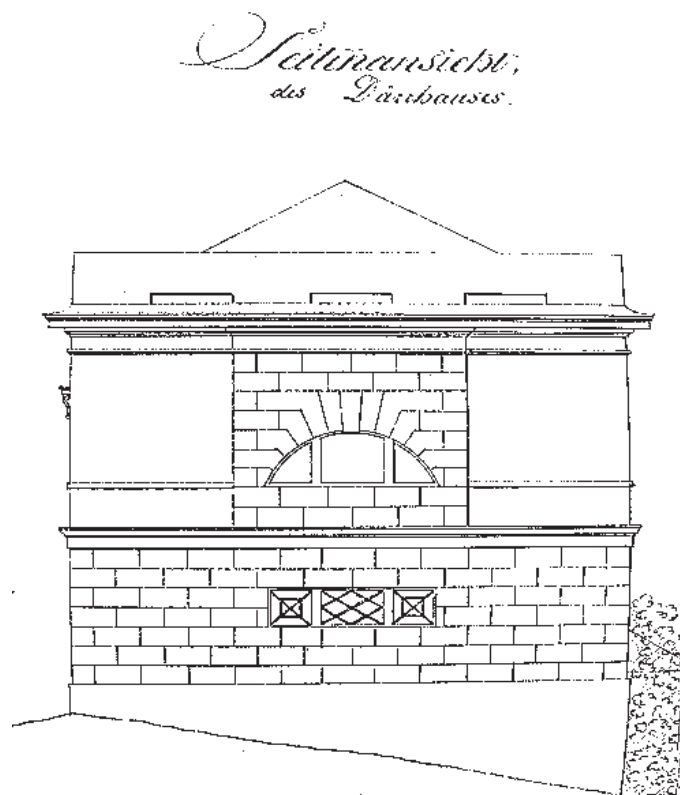
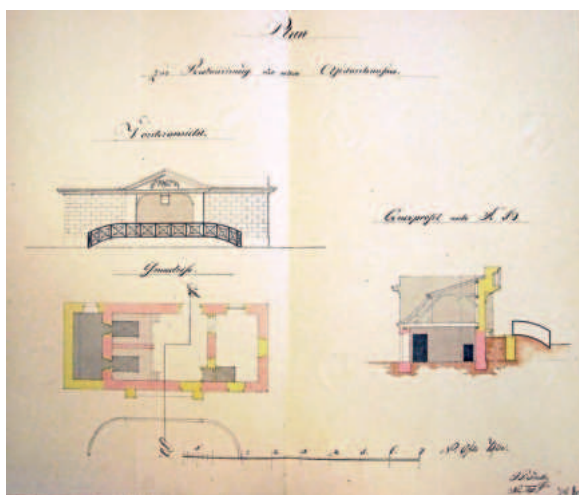
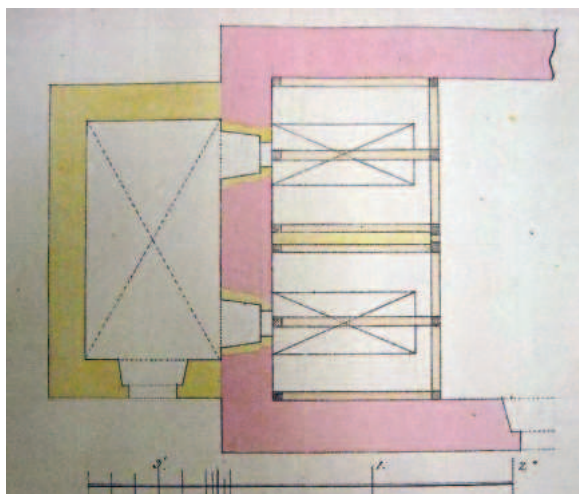
22 Geometrický nárys jak dominikálních, tak rustikálních pozemků..., uloženo ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace, sign. W-D-XI/2007.

23 1. vojenské (josefské) mapování – Čechy, mapový list č. 73, dostupné on-line: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c073, vyhledáno 11. 1. 2022.

24 Mapa Ostrova Jeho excelence hraběte Chotka i s velkou bažantnicí, uloženo ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace, sign. W-D-XI/2007.

25 Plán ostrova hraběte Chotka ležícího u Veltrus, uloženo: ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace, sign. W-D-XI/2008.

26 SOA Praha, fond VS Veltrusy, inv. č. 1978, karton 37.

kamna z plátů a 20 sušících lísek. V přístěnků byl pak vstup na půdu.

Atraktivní, pohledově exponovaná poloha sušárny v místě, na němž je „vidět jednak z okna egyptského pokoje,²⁷ jednak už při plavbě z podzemního kanálu“, vedla hraběte Chotka k myšlence vystavět novou, architektonicky velkorysejší sušárnu a starou sušárnu zbourat. Nakonec však, jak dokládají jeho poznámky nadepsané „Oznámit Jöndlovi“,²⁸ usoudil, že „tato stavba na svém místě může vyvolávat stále dobrý dojem,“ a rozhodl se ji „ponechat na místě a vzhledu, ovšem s následujícími“ [další slovo je nečitelné]. Lze domýšlet, že nečitelné slovo zní „úpravami“.

Snad podobu staré sušárny, spíše však jednu z variant její přestavby představuje nedatovaný Jöndlovův plán „Obsdarrhaus auf der Insel bei Weltrus“,²⁹ zobrazující přízemní obdélnou stavbu s pultovou střechou, jedním topeništěm vyhřívajícím dřevěnou komoru s 20 lískami a s klenutým suterénem přístupným po schodišti ze zadního průčelí (obr. 6).

Pravděpodobně realizovanou úpravu sušárny zachycuje detail půdorysu topeniště bez datace a popisku, avšak s připsaným Jöndlovým ko-

mentářem v dolní polovině listu, datovaným

8. 8. 1810, který plán dovoluje identifikovat: „Místo nynějších 3 řad lísek přijdou 4 užší, totiž 2 a 2 vedle sebe, uprostřed jsou oddělené příčnou zdí na půl cihly. Místo jedné kamen, která nyní stojí uprostřed celou svou výškou nad zemí, přijdou 2, které se polovinou zahlobí do země a 6 palců nad plochou kamen se umístí lísky. Z této příčiny se musí k starému topeništi přistavět, prolomit 2 nové a takto prodloužit otvory do topeniště [Heitzvorlage]. ... Co se pak týče zhotovení 24 nových lísek, podstavců na zdech a tesařské a kovářské práce, ke starým, ještě použitelným, může se to přibližně odhadnout na 180 zlatých...“ (obr. 7).³⁰

Pro realizaci této varianty svědčí – i když ne úplně přesvědčivě – zobrazení stavby na Ne-

■ Poznámky

27 Také zv. Egyptský pavilon; romantická, starověkým Egyptem inspirovaná stavba, demolovaná počátkem roku 1944. Dnes je udržována jako zřícenina. Více: http://www.veltrusy.net/parkov-architektura/uml-zcenina/cs_CZ-4170.html, vyhledáno 21. 6. 2021.

Obr. 7. Plán 173 – stavební plán na úpravu sušící komory, datovaný přípisem arch. J. P. Jöndla do r. 1810. SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, karton 119.

Obr. 8. Plán 175 – stavební plán (Plan zur Restaurierung des alten Obsdarrhses), signovaný architektem J. P. Jöndlem v listopadu 1813. SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, karton 119, složka 20.

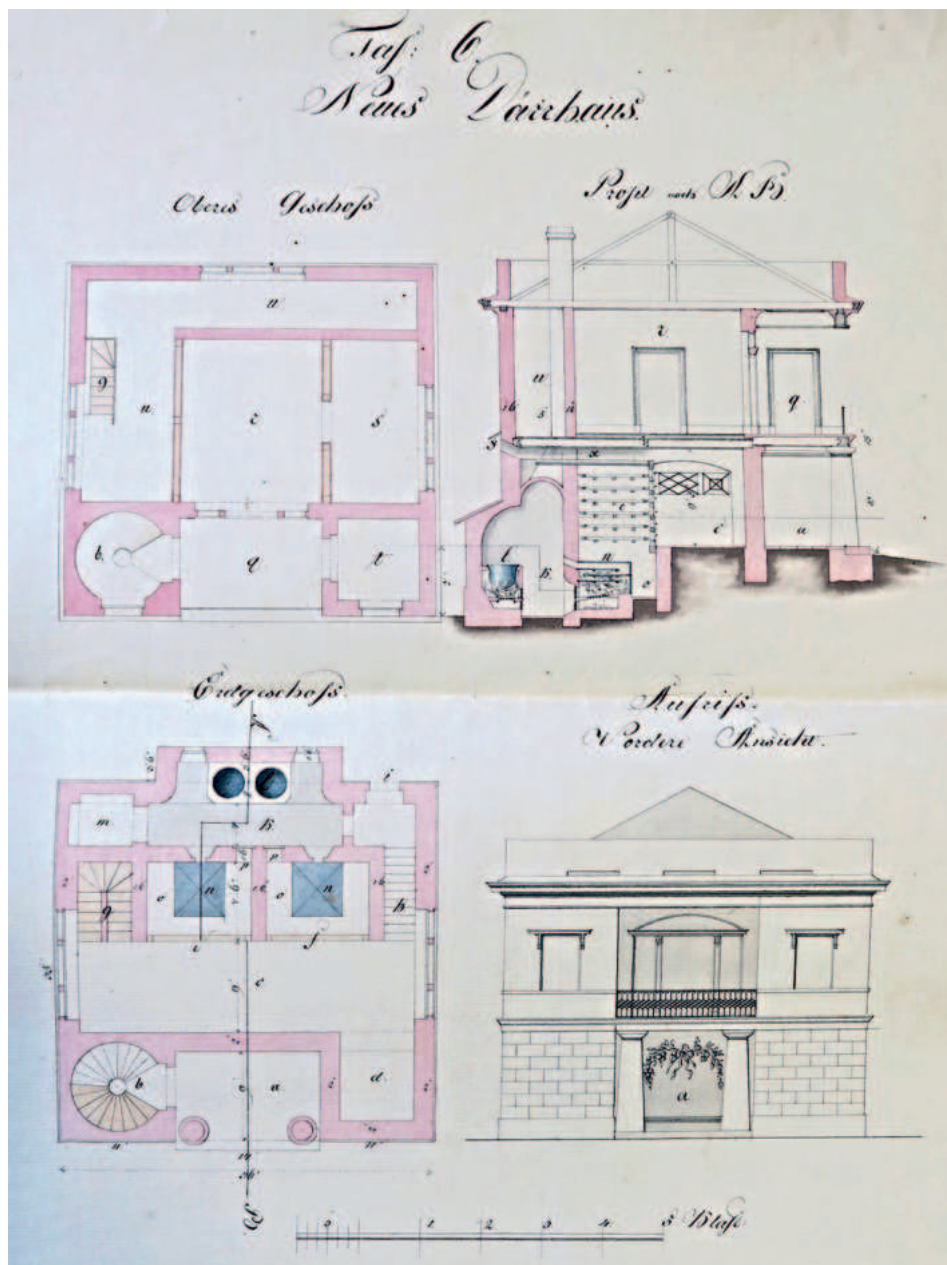
Obr. 9. Stavební plán architekta J. P. Jöndla Seitenansicht des Därrhauses, nedatováno. SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, karton 119, složka 20.

28 SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799 – Panství Veltrusy – okrašlování (elench), 1793–1822, karton 119, složka 20. (Dále citováno zkráceně: RA, inv. č. 1799.)

29 SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 261, karton 86, sign. OEC XII-IIIa – 9.

30 RA, inv. č. 1799, karton 119.

31 Plán veltruského parku z roku 1820, uloženo: ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace, sign. W-D-XXI/124.

10

Obr. 10. Stavební plán arch. Jöndla Neues Darrhaus z roku 1813, s číslováním prostor a popisky architekta J. P. Jöndla „Poznámky k plánům sušárny, která se má nově postavit na Ostrově jako součást partie podzemního kanálu...“: a. Přizemí. Půdorys (a: předsíní a zároveň jakási salla terrena; b: točité schodiště pro procházející do horního patra; c: hala na sušení; d: místo na nasypaní čerstvého ovoce; e + f: sušárny, každá samostatná a oddělená 18-palcovou příčnou zdí, zčásti proto, aby se mohly sušit 2 dávky najednou, zčásti proto, aby se – když je málo ovoce – mohla roztopit jen jedna sušárna. Každá sušárna sestává z 18 ploten (lísek), každá dlouhá 7 stop, široká 2 stopy 6 palců; g: schody na půdu sušárny, na níž se uloží usušené ovoce; h: schody nahoru do spodní topné chodbičky a k vchodovým dveřím; k: topeniště sušárny a prostor na vaření švestek s 2 kotly; l: kvelbik na zavařených švestkách (vulgo povidla); n: dře-

vo šetríci, cirkulační kamna s 3 jazýčky [Zungen]; o: chodbičky kolem kamen, potřebné, kdyby došlo k opravám nebo výměně kamen; p: vstupní otvory do těchto chodbiček, se zástrčkami. B. Horní patro. Půdorys (b: předsíně zmíněné schody, které zde končí; q: balkon; r: malý sál; s: postranní kabinetek; t: záchod; g: schody ze sušáren; u: půda sušárny, tj. prostor pro usušené ovoce, poněvadž to se pod nízkou čtvercovou střechu nemůže dát; x: odvod páry po celé šířce obou sušáren, zde o to potřebnější, aby pára a zápach neunikly do horních kabinetů. C. Pohled a Profil. SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, inv. č. 1799, karton 119, složka 20.

chanského mapě³¹ z roku 1820, kde se stavbička objevuje doplněná na jižní straně o obdélný přístavek, naznačený i na mapě Josefa Straufka z téhož období.³² Další nepřilíši pevnou oporu domněnky, že tato úprava byla realizována, představuje popis staveb zámeckého areálu z roku 1825,³³ kde je sušárna popsána jako „... zděná a krytá šindeli; klenuté topeniště, klenutá sušárna s 24 lískami...“.³⁴

Velkorysejší přestavbu s obdobným řešením topeniště pak zobrazuje „Plan zur Restaurierung des alten Obstdarrhses“ signovaný J. P. Jöndlem v listopadu 1813 (obr. 8).³⁵ Půdorys a rozvrh navržené stavby se nápadně podobá dnešní sušárně, pro realizaci plánu však nic nesusvědčí.

Plány na přestavbu staré sušárny však hraběti Chotkovi nebránily v plánování sušárny nové, umístěné na jiném místě, jak dokládají jeho nedatované poznámky: „Přeji si, aby tato stavba přišla na takové místo, kde nejen – viděna z vozové cesty – udělá dobrý dojem, ale také aby sloužila při výstupu a výjezdu z podzemního kanálu...“³⁶ a „Osázení nové partie sušárny, která je vidět jednak z okna egyptského pokoje, jednak už při plavbě z podzemního kanálu, musí být provedeno způsobem, který přináší překvapení ... Proto se mi zdá nutné už nyní stanovit místo přibližně ve tvaru nové sušárny a plán celého jeho osázení“.³⁷ Další poznámky nadepsané „Oznámit Jöndlovi“³⁸ vypovídají o poměrně konkrétní představě, kterou hrabě o nové sušárně měl: „Nová sušárna se má postavit na způsob co nejvhodnější a co nejvíc šetrící dříví, a proto architekti navštívit všechny lepší sušárny nacházející se v této krajině. Z vnější strany musí mít elegantní podobu, a sice ve ... stylu, který s jejími vnitřními potřebami zůstává co nejlépe spojen, a není větší, než tyto potřeby vyžadují. Vchod do této budovy pro toho, kdo suší ovoce, musí být ze strany mlýna, aby ze strany nového kanálu zůstalo vše půvabné... můžou se udělat snad 2 nebo 3 oddělení... velký balkon, spočívající na dórských ... sloupech... bude přistavěn, ... ještě jedno poschodí k potřebě kupců ovoce a ve velkém stylu bude ozdobeno.“

■ Poznámky

32 Plán Veltrus i s hraběcí Chotkovským parkem, uloženo ÚDU AV ČR, Oddělení dokumentace, Stará plánová dokumentace, sign. W-D-XII/ 2010.

33 NA v Praze, fond: Fideikomisní spisy, karton 1230.

34 Ibidem.

35 RA, inv. č. 1799, karton 119, složka 20.

36 Ibidem.

37 Ibidem, karton 11.

38 RA, inv. č. 1799, karton 119, složka 20.

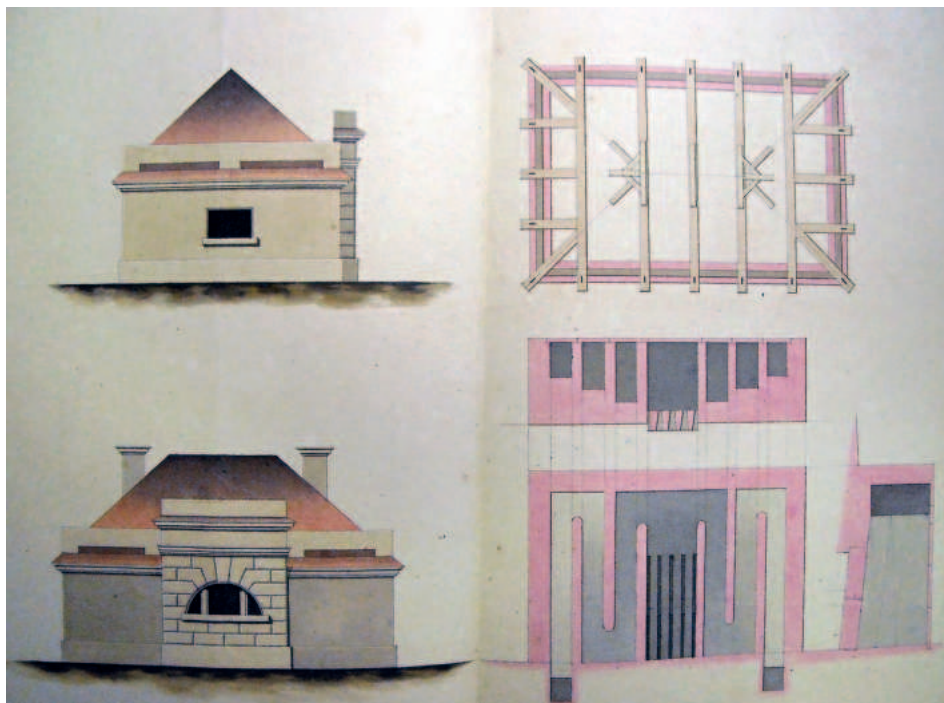
Obr. 11a–b. Stavební plán s velkou pravděpodobností vyhotovený architektem J. P. Jöndlem, autorův podpis nečitelný, 1824. SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 257, karton 84, sign. Oec XII-I-12.

Reakcí architekta Jöndla na hraběcí požadavky se zdají být nedatovaný plán „Seitenansicht des Darrhauses“ (obr. 9)³⁹ a plán „Tab. 6. Neues Darrhaus“ (obr. 10)⁴⁰, představující výstavnou klasicistní patrovou stavbu se dvěma samostatnými sušicími komorami a varnou povidel, ale také s balkony a bohatým členěním fasád, doplněný popisky architekta Jöndla datovanými 15. října 1813.⁴¹ Ani tato stavba se však nikdy nerealizovala.

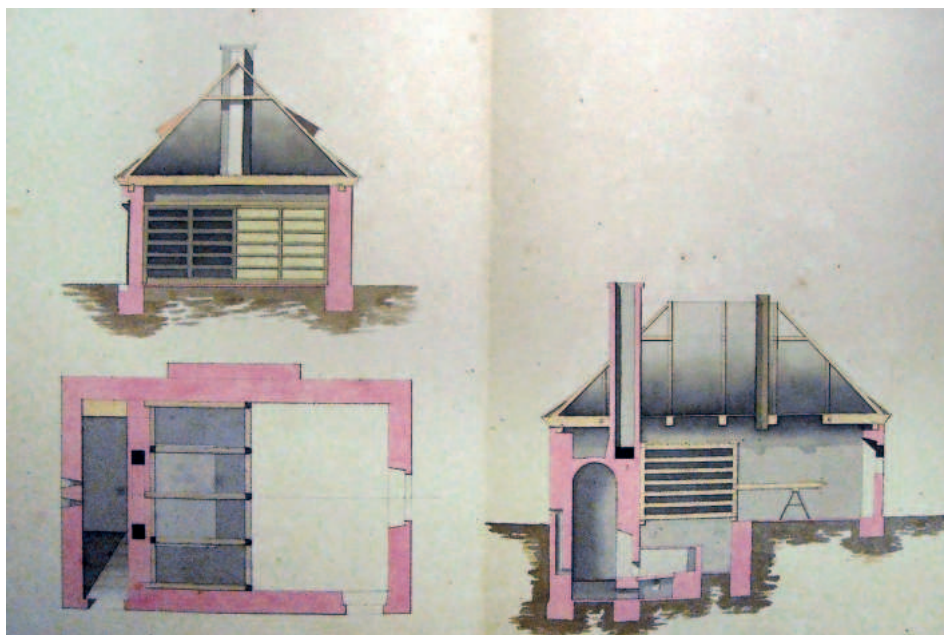
Z roku 1824 pak pochází další plán (obr. 11a–b) a k němu pravděpodobně náležející „Rozpočet na novou sušárnu ovoce na ostrůvku, dle přiloženého plánu písm. A a výměru písm. B“.⁴² Tato sušárna se zcela jinou, skromnější podobou byla navržena jako dvoupřístorová, se zahluobenou sušicí komorou a topeništěm a se 24 lískami ve 4 sloupcích. Střecha stavby měla být valbová, doplněná dýmníkem nad sušicí komorou a odtahem par nad prostorem obsluhy lísek. Jednoduchou fasádu povyšoval výrazný rizalit s mohutným kvádrováním a termálním oknem. Rozpočet na stavbu datovaný 20. února 1824 s nečitelným podpisem je rozdělen na zednické práce a práce tesařské a pokrývačské a uvádí výměry (v sázích, stopách a palcích), výčet úkonů, finanční odměnu řemeslníků a přidavačů a seznam materiálu (mezi ním „Několik starých železných prutů a ze zásob staré protipožární mříže do okna a pod krycí cihly kanálků od kamen.“).⁴³

Je pravděpodobné, že ani tato, již detailně naplánovaná stavba nebyla realizována. Popis staveb zámeckého areálu z roku 1825 totiž o sušárně referuje takto: „Sušárna ovoce, nedaleko mlýna, zděná a krytá šindelí; klenuté topeniště, klenutá sušárna s 24 lískami, předsíň s novým stropem a hliněnou podlahou. Šindelová krytina vadná, jinak ovšem sušárna v použitelném stavu.“⁴⁴

Protože lze těžko předpokládat, že by sušárna realizovaná podle projektu z roku 1824 měla již po jednom roce „vadnou krytinu“ (bez ohledu na to, že popis uvádí krytinu šindelovou namísto projektované taškové), lze soudit, že sušárna uváděná v inventáři v roce 1825 je stále původní „mlýnská sušárna“. Vzhledem k absenci dalších zmínek lze stejně tak soudit, že sušárna navržená Jöndlem v roce 1824, stejně jako její projektované předchůdkyně, ve Veltrusech nikdy nevznikla. Snad proto, že v roce 1824 přišla tzv. Svatojánská povodeň, která probořila hráze, a i když do parku nevnikla, bylo potřeba věnovat síly jiným činnos-

11a

11b

tem,⁴⁵ nebo z důvodu smrti hraběte Jana Rudolfa v srpnu 1824.⁴⁶

Dodnes stojící sušárnu veltruského zámeckého areálu poznáváme až na nedatovaném, architektem Jöndlem signovaném stavebním plánu „Obstdarrhaus auf der Insel“ (obr. 12a–12e)⁴⁷, který lze datovat díky přiloženému, Jöndlem rovněž podepsanému rozpočtu z 28. 12. 1846. Stavbě na plánu odpovídá popis obsažený v inventáři budov Ostrova z roku 1865:⁴⁸ „sušárna ovoce je v nepatrné vzdálenosti od sadařova obydlí, je x? sáhů 9 palců dlouhá, 3 sáhů 9 palců široká a jeden sáh 4 stopy vysoká, postavená z kamene na váp-

■ Poznámky

39 Ibidem.

40 Ibidem.

41 Ibidem.

42 SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 257, karton 84, sign. Oec XII-I-12.

43 Ibidem.

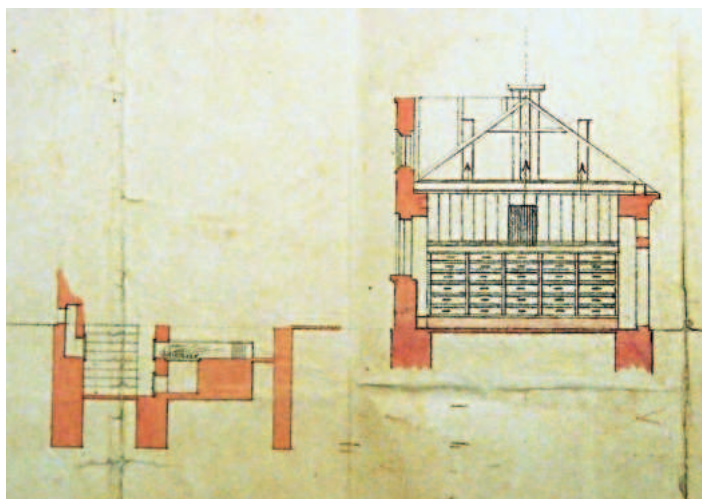
44 NA v Praze, fond Fideikomisní spisy, karton 1230.

45 Zahradník – Stránský – Stránská (pozn. 2), s. 30–50.

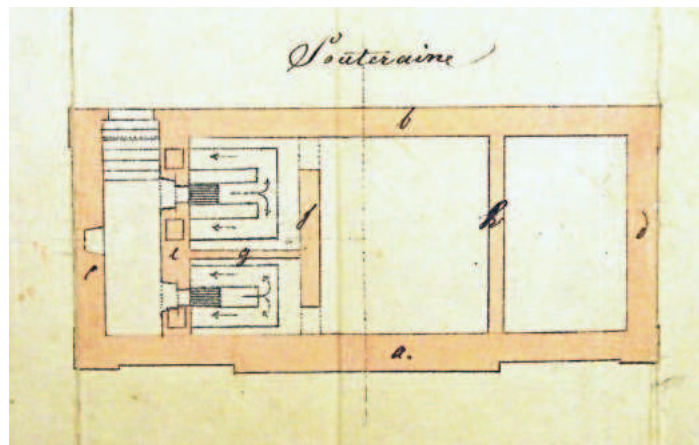
46 Např. www.zamek-veltrusy.cz/cs/o-zamku/historie, vyhledáno 11. 1. 2022.

47 SOA v Praze, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 261, karton 86, sign. OEC XII-IIIa-9.

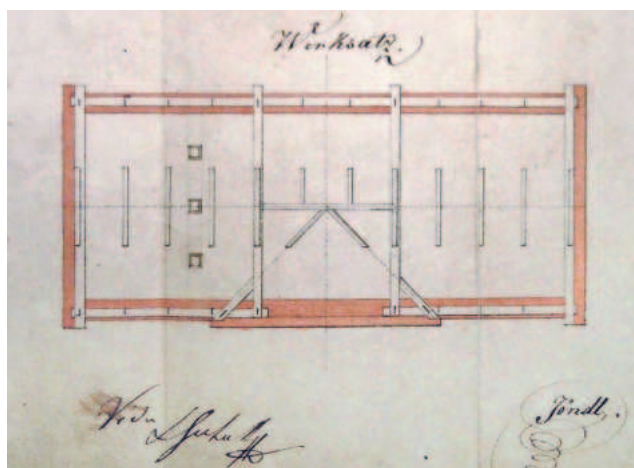
48 NA v Praze, fond Fideikomisní spisy, karton 231.

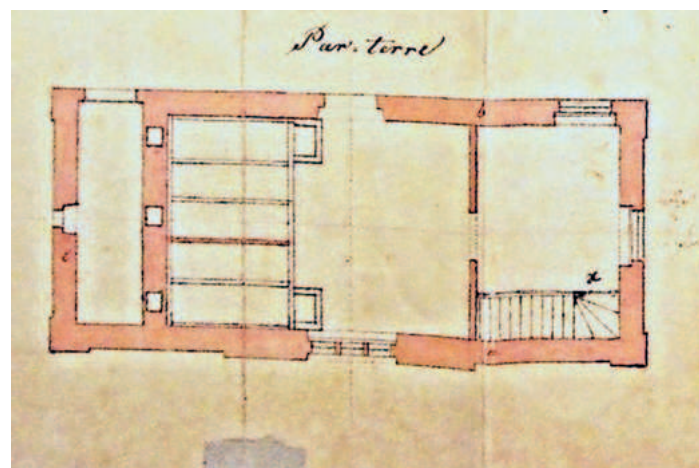
12a

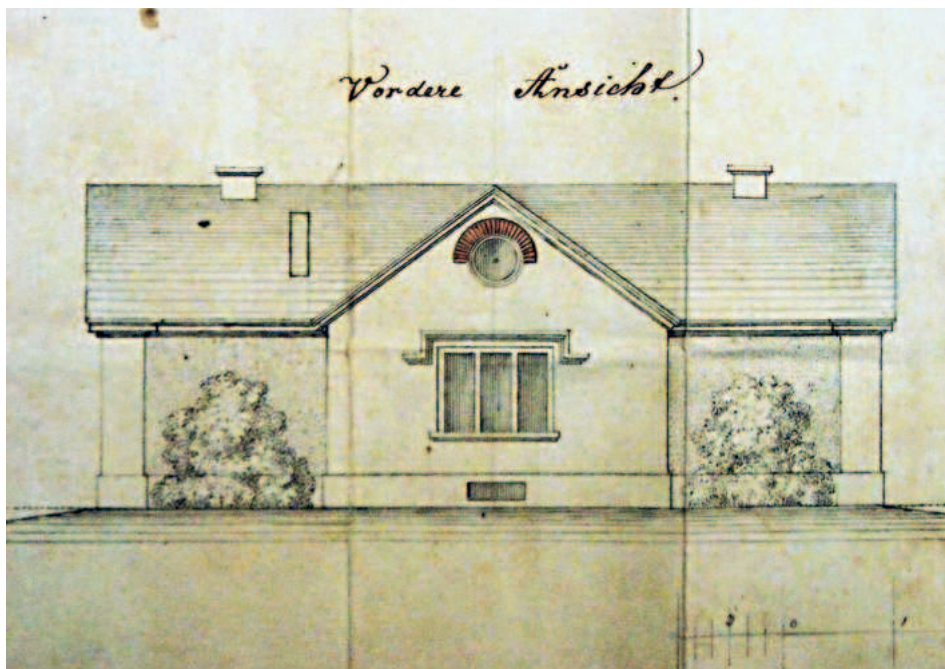
12b

12c

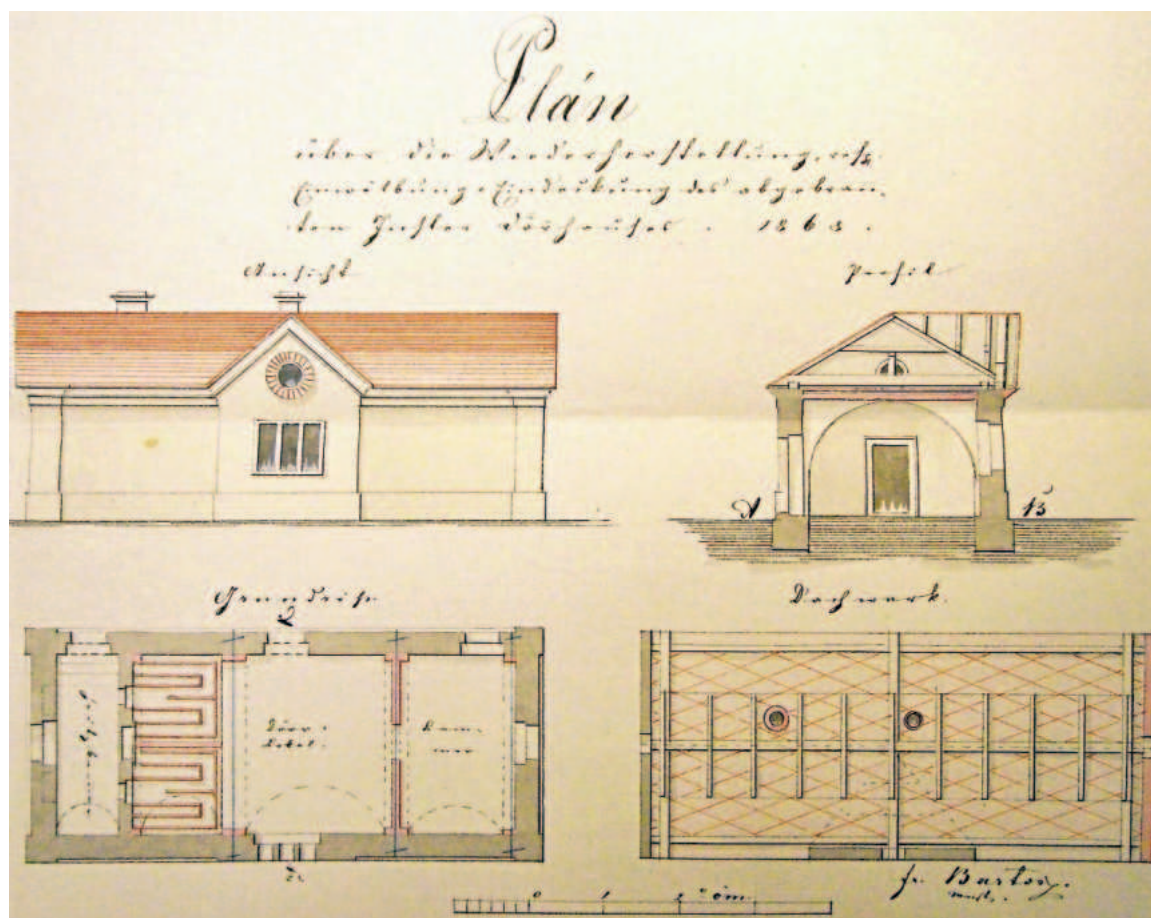

12d

12e

Obr. 12a–e. Stavební plán realizované a dodnes zachované sušárny ovoce Obstdarrhaus auf der Insel z r. 1852 nebo jen o málo starší. SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, inv. č. 261, karton 86, sign. OEC XII-IIIa-9.

13

Obr. 13. Stavební plán na znovuvystavění klenutí a krytiny vyhořelé ostrovské sušárny od mistra Fr. Bartoše, datovaný 1868. SOA Praha, fond Velkostatek Veltrusy, i. č. 261, karton 86, sign. OEC XII-IIIa-16.

no, a jak na východní podélné straně, tak i na obou štítových stranách je ozdobená zděnými frontony. Místnost na sušení stejně jako přilehlá malá komora mají cihelnou dlažbu a záklopkové stropy a dále lísky v 6 řadách s 5 příhradkami v dřevěném rámu nad klenutou, zvenku po sedmi kamenných stupních přístupnou topnou komorou.⁴⁹ „Lopata na uhlí u sušárny ovoce“, evidovaná hospodářským inventářem z roku 1864,⁵⁰ naznačuje, že se v sušárně netopilo jen dřevem.

Do téhož roku je datován i soupis novostaveb a stavebních změn realizovaných za hraběte Jindřicha Chotka a v něm záznam: „Sušárna ovoce nedaleko sadaře byla nově vystavěna v roce 1852 místo už zchátralé staré. 1 316 zl 92 kr. rak. čísla.“⁵¹

Dnešní stavba je tedy pravděpodobně teprve druhá sušárna ovoce, kterou veltruský park za tři sta let existence měl. Nahradila původní sušárnu po více než sedmdesáti, možná dokonce po téměř sto letech provozu a čtyřicet

let po první (zaznamenané) myšlence na její vybudování. Není přitom zcela jisté, zda původní sušárnu nahradila zcela, či zda byly k její stavbě konstrukce starší budovy využity. Přestože charakter zdíva ani provedení archeologický průzkum⁵² více než jednu stavební fázi nedokládají, anomálie v půdoryse a řešení některých konstrukcí (nesymetrie východního průčelí, konkávní vybrání spodní části schodiště do příkladacího prostoru) zakládají přesvědčení, že nová stavba reagovala na starší situaci.

Pravděpodobně v roce 1868 sušárna vyhořela, jak lze soudit z popisku „Plán na znovuvystavění klenutí a krytiny vyhořelé ostrovské sušárny, 1868 (obr. 13).⁵³ O tom, že byl plán – až na malé detaily – realizován, není pochyb. Poměrně přesně odpovídá stavu, který se dodnes dochoval.⁵⁴ Později přibyla již jen příčka

■ Poznámky

49 Ibidem.

50 Ibidem.

51 Zahradník – Stránský – Stránská (pozn. 2), s. 25.

52 Jan Kypta – Filip Laval – Zdeněk Neustupný, *Zpráva o archeologické a operativní stavebněhistorické dokumentaci sušárny ovoce v parku zámku Veltrusy*, 24. 2. 2020 (nepubl. zpráva), uloženo: Oddělení archeologie NPÚ, ÚOP středních Čech v Praze.

53 SOA v Praze, fond Velkostatek Veltrusy, i. č. 261, karton 86, sign. OEC XII-IIIa-16.

54 Matoucí je, že v popisech budov z roku 1895 a 1911 se stále uvádí existence trámových stropů. Tato nesrovnalost svádí k (uvěřitelné) domněnce, že inventární popisy z let 1895 a 1911 vznikaly do jisté míry opsáním starší verze – jak by ostatně naznačovala jejich až příliš velká stylová jednotnost. Popis z roku 1895 zní: „Sušárna pro ovoce jest od zámku 1,4 kilometrů severním směrem vzdálená, stojí na parcele 101 mající výměry 76 m², jest ze smíšeného zdíva na maltu vápennou vystavěna, a mezi dvěma zděnými štíty na sedlové střeše taškami kryta. Uvnitř nachází se síň, sušárna a komora, pod trámovým stropem, vesměs cihlami dlážděná. V sušárně zřízená dřevěná kostra pro 30 lísek. Topeniště jest klenuté, o 7 kamenných stupňů pod terrainem založené. Půda jest lepenicí pod krovem hambalkovým kryta. Budova tato jest dlouhá 13.60 m, šir. 5.90 m. Nachází se v dobrém stavu.“ Viz NA, fond Fideikomisní spisy, karton 1233. Popis z roku 1911 pak zní: „Sušárna na ovoce. Na stavební parcele čísl. 101 ve výměře 76 m² postavena jest z kamene a cihel na maltu vápennou sušárna na ovoce, ležící při silnici vedoucí ze zámku severně do Všeštud. Budova tato jest obdélníková, dlouhá 13.60 m a široká 5.90 m, jest přizemní pod sedlovou střechou mezi dvěma zděnými štíty a jest taškami kryta. Uvnitř nachází se komora a sušárna pod trámovým stropem, obě cihlami dlážděné. V sušárně

14

Obr. 14. Sušárna ovoce v areálu zámku Veltrusy po obnově, interiér, pohled do prostoru pro obsluhu topeniště. Foto: Jana Tichá, 2021.

vydělující severní část a změnila se konstrukce krovu (s odlišným osazením oproti původnímu stavu).

Obnova

Po několika desetiletích, minimálně dvou zaplaveních povodní, ale také řadě vandalických útoků byla sušárna v době před obnovou na hranici havarijního stavu, od kterého ji dělila jen „nová“ střecha realizovaná včetně krovu (s konstrukcí odlišnou od původního řešení) v 80. letech 20. století. O nutnosti obnovy sušárny, která je integrální a hodnotnou součástí národní kulturní památky zámek Veltrusy, spravované Národním památkovým ústavem v roli správce státního majetku, nebylo pochyb, a to přesto, že při obnově celkově zanedbaného velmi rozlehlého veltruského areálu přišla na sušárnu řada až v roce 2020. Prováděna byla podle projektové dokumentace *Sušárna ovoce v areálu SZ Veltrusy*, kterou vypracoval Atelier D. D. z Brna v roce 2009. Koncept obnovy předurčila relativně slušná naděje na obnovu stavby do poslední hodnotné podoby, kterou získala po požáru roku 1868. Z ní zůstaly zachované konstrukce (zdívo, zaklenutí, typ krovu, relikt topeniště), a zároveň k ní existují relativně přesné prameny – stavební plán a popis. Řešení vnitřního vybavení (včetně rekonstrukce jen jedné sušicí komory) určil záměr správy zámku využívat sušárnu pro popularizač-

ní a edukační účely, při nichž by bylo ovoce sušeno „na ukázkou“, a zároveň v budově zajistit trvalý prodej drobného občerstvení.

Obnova drobné zděné stavby se před zahájením jevila jako poměrně banální akce. Výzvou se však ukázaly být nedostatečné podklady pro návrh konstrukcí pro sušení a odvod páry z ovoce. Zatímco relikt topeniště sušicí komory byly zachovány natolik, aby s pomocí historických plánů bylo možné topeniště věrohodně rekonstruovat (obr. 14), dřevěné konstrukce zcela zanikly, na historickém plánu z roku 1868 nebyly znázorněny, řešení z dalších historických plánů nebylo možné na klenutou sušárnu plně aplikovat a nebylo ani kde se poučit.

Realizované řešení tak vychází ze zachovaného stavu konstrukcí a do značné míry odpovídá řešení znázorněnému na plánu z roku 1868, ale zakomponovány byly i některé prvky z období před zaklenutím sušárny (vedle rozvrhu lísek to byl falešný komín – ve skutečnosti parník – nad severní částí budovy). Pára má ze sušicí komory odcházet otevřenými čely lísek do středního prostoru sušárny, odtud třemi otvory v klenbě do krovu a z krovu ven parníkem a kruhovým větracím otvorem ve štítě. Zda bude řešení fungovat, se projeví až za provozu.

Realizaci obnovy zajišťovala firma GEMAart international, s. r. o., s výsledkem, k němuž nelze mít z hlediska památkové péče žádné výhrady. Ochota řídit se zásadami památkové péče spolu se schopností použít tradičních materiálů a technologií, ale i kreativita při nutném hledání nestandardních řešení přinesla kvalitní a věrohodný výsledek.

O to více mrzí jediný, ale vizuálně zásadní nedostatek, který obnovu sušárny poznamenal. Byl způsoben banální chybou – nepřesným zaměřením. Projektová dokumentace vycházela z mylného přesvědčení o symetrickém půdorysu a symetrické konstrukci krovu; fakticky však existuje nevýrazná asymetrie v umístění rizalitu východního průčelí a v nasazení jeho štítu a novodobého krovu. V důsledku toho nebylo možné obnovit správně římsy a přes dílčí úpravy tvaru zdíva se jejich profilace přes opakované pokusy na nárožích a v koutech nepodařilo správně napojit. K napravení této chyby by bylo nutné rozkrytí střechy a úprava osazení krovu, které nepřicházely z administrativních a organizačních důvodů v úvahu. Původní kultivovaný architektonický výraz sušárny však tím poněkud utrpěl a slohová stavba získala do značné míry rustikální charakter. Akce, která si mohla dělat ambice na označení „prvotřídní“, byla v důsledku toho sesazena na kvalifikaci „dobrá“.⁵⁵

Nuance kvality obnovy však nic neubírají na významu obnovy sušárny pro veltruský zámec-ký areál; po desetiletí chátrající, povodněmi a vandalismem poškozená stavbička bez naděje na obnovu původního využití byla zabezpečena před novým chátráním a získala naději na další smysluplnou existenci.

Závěr

Cílem výzkumu věnovaného sušárně ve Veltrusech bylo nalezení správné cesty při stavební obnově, kterou sušárna právě procházela. Překvapivá četnost pramenů a složitost jejich interpretace, ale ještě více jejich výpověď o komplikované každodennosti přípravy stavby i fakt, že zachovaná sušárna ovoce ve Veltrusech je v kontextu šlechtických sídel u nás vzácný exemplář, vedly autorku k myšlence zformovat zjištění do publikovatelného textu, jakési případové studie, informující o osamělém zástupci již vymizelého fenoménu, jímž vrchnostenské ovocnářství bezesporu bývalo. Tento text tedy nebyl zamýšlen jako komplexní studie daného tématu a nedělá si ambice být ani úplnou, ani hlubokou výpověď o ovocnářství, sušárnách, a dokonce ani o stavebním vývoji veltruské sušárny. Autorka textu upozorňuje, že předložená tvrzení nejsou jednoznačně doložitelné skutečností, ale výsledky interpretace, které mohou být výrazně pozměněny jediným nově nalezeným archivním pramenem, a prosí čtenáře, aby příspěvek nahlížel právě z tohoto úhlu pohledu.

Mgr. et Mgr. Jana Tichá
NPÚ, Generální ředitelství v Praze
ticha.jana@npu.cz

■ Poznámky

zřízena jest dřevěná kostra pro třicet lísek, topeniště jest klenuté a sníženo proti podlaže o sedm kamenných stupňů. Krov jest hambalkový a půda má podlahu z mazanice. Stav té budovy jest upotřebitelný.“ NA v Praze, fond Fideikomisní spisy, karton 1234.

55 Označení „prvotřídní“ však zůstává spoluprací všech zainteresovaných, tedy zástupců správy zámku v čele s kastelánem, zástupce investora, stavebního dozoru, architekta a jeho kolegyně, zástupců obou složek památkové péče i stavební firmy.